

ISSN 1601-9423

Økismenning á beina kós

Gestur Hovgaard, granskari, Ph.D.

Granskingardepilin fyri Økismenning

ARBEIÐSRIT NR. 1/2001

Um arbeiðsrit:

Arbeiðsrit eru samfelagsfakliga grundað arbeiði, sum eru minni í vavi og dýbd enn verulig granskingarprojekt. Hesi rit kunnu eitt nú vera umbidnar kanningar, tvs. kanningararbeiði sum granskingardepilin ger móti gjaldi. Hetta kunnu eisini vera ávegis arbeiði av størri granskingarprojektum, undirvisingar- og kunningartilfar ella líknandi. Arbeiðsrit vera altíð skrivaði á føroyskum. Hava fólk handrit, sum tey halda eru egnaði til útgávu í Arbeiðsriti, eru tey vælkomín at seta seg í samband við depilin (sí adressu á forsiðuni).

Økismenning á beina kós¹

Hendan greinin viðger hugtakið økismenning. Víst verður á, at økismenning er meiri enn spurningurin um flyting av almennum stovnum. Økismenning er spurningurin um, hvussu samanspælið millum vinnu, mentan og politikk skapar framburð. Hesi viðurskipti kunnu stimbrast gjøgnum ein økismenningarpolitikk, hvørs høvuðsinnihald eigur at byggja á 1) javnbjóðis fyritleytingum fyri vinnuligum átøkum, 2) tryggjan av javnbjóðis felags ágóðum og 3) nýskapan innan sosiala og mentunarlaga umhvørvið.

Í 1970unum festi hugtakið *bygdamenning* røtur. Tað varð nýtt sum ein politiskur boðskapur um, at alt landið skuldi mennast. Men tað var eisini nýtt sum grundgeving fyri nærum øllum avgerðum, ið tiknar vóru í 80unum. Tá eitt hugtak rúmar øllum, sigur tað í veruleikanum einki. Bygdamenning misti eisini sítt innihald, og fekk eina ringa lagnu undir kreppuni í 90unum. Avloysarin bleiv hugtakið *økismenning*. Økismenning hevur nú eina tíð havt sama positiva dámin yvir sær, ið bygdamenningin hevði fyri 20 árum síðani. Men tað tykist nú eisini at vera vorðið eitt slagorð uttan mál og mið. Góðar orsøkir eru tí at spyrja: Hvat er økismenning? Hvat er økismenningarpolitikkur? Og hvussu kann ein økismenningarpolitikkur skipast?

Bygdamenning og økismenning sum politisk hugtøk.

Í byrjanini av 70unum var kreppan fra 50unum lögð afturum, og nýtt vinnuligt rák komið í føroyska samfelagið. Ikki bara búskaparvøksturinn var góður, men eldri og meiri varnir politikarar og vinnulívsmenn vórðu avloystir av yngri og framfýsnari kreftum. Hesir stuðlaðu undir ídnaðarmenning við hópframleiðslu sum grundprinsippi, har tað almenna hevði ein beinleiðis og stuðlandi leiklut.

¹ Hendan greinin hevur fyrr staðið í Dimmalætting (10/11-2001). Einans smávegis rættingar eru gjørdar í hesum tekstinum.

Í byrjanini av 70unum var man eisini blivin varugur við, at stóra fráflytingin av bygd í bý (herundir til Danmarkar) kundi gerast ein stórir samfelagsligur trupulleiki. Eitt politiskt rák, at venda hesi gongd, tók seg tí upp.

Vinnuliga og politiska rákið runnu saman í hugtakinum bygdamenning. Á mangan hátt stuðlaði hesi rák undir hvørt annað, tí fyrirtreytin fyri trolarum og flakavirkjum var ein menning av "harða" infrastrukturinum, og vit sóu tíkil eisini útbyggingina av vegum, tunnlum, havnum, elneti v.m. Bygdamenningin var tí fyrst av øllum ein "ídnaðarmenning", har nútímansgeringin skuldi koma øllum landinum til góðar.

Økismenning er sprottið úr øðrum leisti.

Økismenning byggir fyrst av øllum á tankan um, at bygdin eru ov smáar eindir at loysa tær *tænastuuppgávur* eitt modernað samfelag hevur. Hetta sæst aftur í, at ráðandi kjakið og flestu konketu tiltøkini á økismenningarleið hava snúð seg um: 1) útflyting av almennum stovnum og 2) størri kommunalar eindir.

Stóri munurin í politiska kjakinum millum hugtøkini "bygdamenning" og "økismenning" tykist vera, at meðan tað fyrra, bygdamenningin, var ein spurningur um politiska býtið av flakavirkjum, bátum og infrastrukturi, so er tað seinna, økismenningin, ein spurningur um, hvar ymiskir almennir stovnar ella almennar tænar eiga at vera.

Ein umskipan av almennum stovnum kann sjálvsagt vera eitt økispolitiskt átak, men hetta krevur eina miðvísa planlegging, sum er ring at fáa eyga á í dagsins politisku skipan. Líka so ringt er, at fokuseringin uppá almenna tænarasektorin (eins og í síni tíð fokuseringin uppá ídnaðarmenning) er ein alt ov trongskygd tilgongd til hvat økismenning er.

Hvat er økismenning?

Fram til tíðina umleið 1960 var bygdalívið á mangan hátt *eitt* við vinnuliga menningina. Hetta tí vinnan (landbúnaður/fiskivinna) var óloysiliga knýtt at náttúruni í nærumhvørvinum og harvið eisini at sosiala og mentunnarlíva á bygd. Hetta sæst aftur í teirru sterku staðarkenslu og tí sterka identiteti, sum hevur eyðkent hvørja einstøka bygd.

Síðani er hetta grundleggjandi broytt.

Jarðarbrúk og fiskivinna eru vinnuvegir við nógv minkandi tørvi á fólki. Ístaðin hava persónsrættað tænastrætur (bankatænastur, heilsutænastur v.m.) og sokallað sýmbolrættað virkseimi (teldur, pengahandil) vunnið fram. Hetta sæst aftur í, at dreingirnir gerast ikki í sama mun fiskimenn sum pápin, og genturnar blíva ikki húsmøður sum mamman. Tey ungu blíva heldur pedagogar, pilotar, lækningar, sjúkrasystrar, fótbóltsspælarar, journalistar, lögfrøðingar, fulltrúar og annað mangt.

Fyri bygd og bý merkja nevndu broytingar, at lívsleiðin hjá tí einstaka - fyrst av øllum gjøgnum útbúgving - ikki er so nær tengd at náttúrligum fyrirteytum og bygdaumhvørvi. Fjöll, hav, havnalag, neyst og rætt eru tí ikki tann samansjóðandi kraftin, sum tey vóru fyri 20-30 árum síðani. Fólk eru farin frá at vera stöðuføst til at vera mobil, t.v.s. at tey flyta hagar, tey síggja persónligu møguleikarnir eru. Alt hetta merkir, at bygdin ikki longur er eitt *náttúrligt* val hjá teimum ungu at seta búgv í. Av tí sama eru staðarkensla, identitetur og nútímans vinnulív ikki longur nakað sum *bara er har*, men heldur nakað, sum allatíðina skal *skapast*, og tað í einum umhvørvi, har fólk eru alt meiri ymisk.

Paradoksið í hesum er tó, at *øki harvið eisini fáa vaksandi týðning fyri samfelagsmenningina*. Orsøkin til hetta er, at tann nýskapan (innovasjón), sum er fyrirteytin í allari samfelagsmenning, grundleggjandi er eitt sosialt fyrirbrigdi. Sosial fyrirbrigdi skapast fyrst av øllum í menniskjaligum samanhangum, t.v.s. í økjum. Avgerandi fyri nýskapanina eru hugtøk sum álit, samstarv, fleksibilitetur, íverksetanarhugur og felagsskapur, ikki minst tá um vinnuliga menning ræður. Tey øki, sum klára seg væl í globala meldrinum gera tað, tí tey megna at endurnýggja og brúka hendan *sosiala kapitalin* í mun til nýggja veruleikan, t.v.s. megna at kappast við lívsstílar, útbúgvingar- og arbeiðstilboð, sum í mongum føri liggja uttanfyri økið.

Við støði í hesi útgreining, kunnu vit siga, at *økismenning er spurningurin um, hvussu vit undir nýggjum og alsamt broytiligum viðurskiptum skapa tær fyrirteytir og spælireglur, ið skulu til fyri at modernisa bygd og bý*. Til at røkka hesum endamáli hava vit økismenningarpolitik.

Hvat er økismenningarpolitikkur?

Økismenningarpolitikkur kann lýsast sum verandi í einum spenningshvarvi millum stýring ”uppifr-og-niður” og stýring ”niðrifr-og-upp”. Uppifr-og-niður stýring er *landspolitikkurin*. Tað er gjøgnum landspolitikkinn at karmar og fortreytir fyrí samfelagsmenningini verða sett, og har fer almenna umskipanin av samfelagsresursum fram. ”Niðrifr-og-upp” stýring er *lokala sjálvræðið og rætturin at skipa egin viðurskipti*, har kommunurnar greitt eru tann avgerandi politiska eindin.

Hesir formar fyrí stýring eru báðir neyðugur, men royndirnar vísa, at ov hørð stýring ”uppifr-og-niður” mangan førir við sær stivna umsiting og maktsentralisering. Ov nógv ”niðrifr-og-upp” stýring kann skapa óhepna kapping og lokala maktavlaðing. Tí er neyðugt við eini javnvág millum hesar stýriformar.

Í fyrstu eftirkrígstíðini var økispolitikkur vendur móti tilafturskomna útjaðaranum (t.d. Norðurnorra), har staturin *skapti* menningina gjøgnum statsliga stýrd menningarprogramm (uppifr-niður). Í 1970unum var staturin desentraliseraður, og alt størri dentur lagdur á lokalu politisku eindirnar (t.v.s. kommunurnar). Sereyðkennini í hvørjum øki sær tóku t-á at gerast sjónligari og avgerandi fyrí menning. Hendan gongdin er vorðin alt meiri týðilig seinastu tíggj-árin. Hetta hevur eisini broytt mátan land og kommunur virka uppá, har politisku eindirnar virka sum ein ”partnari” millum aðrar, t.v.s. saman við vinnulívi, lokalum áhugabólkum og felagsskapum leggja strategiir fyrí og planleggja lokalu framtíðina, samstundis sum tey sjálvsagt eisini hava sínar egnu klárt defineraðu uppgávu.

Við grundarlagi í hesi lýsing kann økismenningarpolitikkur defineraast sum *spurningurin um, hvussu stýring ”uppifr-og-niður” og stýring ”niðrifr-og-upp” best kunnu sameinast, og miðar serliga eftir at stimbra undir samanspælið millum politikk, vinnu og mentan í einum øki*.

Økispolitikkur “uppifr-og-niður”.

Í politiskum atliti hava øki (kommunur) triggjar uppgávu: 1) eina fyrisitingaruppgávu 2) eina t-ænastuuppgávu og 3) eina menningaruppgávu.

Fyrisitingaruppgávan eru tær uppgávur, sum øki/kommunur vera áløgð at umsita, grundað á lógir og reglur, sum landsmyndugleikarnir seta í verk. Hetta eru eitt nú yvirskipaðar eftirlitsuppgávur og umsjón innan heilsu, umhvørvi og almannamál.

Tænastuuppgávan er eitt nú skúla-, heilsu- og sosialtænastur, sum land og kommunar bjóða sínum borgarum. Hendan uppgávan er almikið vaksin seinastu 25 árin, og í londunum rundanum okkum er tað mest kommunurnar, sum útinna hesa uppgávuna.

Í fyrisitingaruppgávuni er talan um reinan ”uppifrá-og-niður” politikk. Tað er landið, ið setir krøvini, og kommunan sum útinnir. Sama er í stóran mun galdandi fyri tænastuuppgávuna, tó hava kommunurnar størri rásarúm at skipa seg innan fyri almennt settu karmarnar (t.d. barnagarðar ella ikki-barnagarðar). Hesar uppgávur krevja alt meiri av orkuni hjá kommununum, og stórir partur av økismenningar- og kommunupolitikkinum fevnir júst um hesar uppgávur.

Menningaruppgávan er øðrvísi. Talan er her um greiðan ”niðrifrá-upp” politikk. Trupulleikin í føroyskum politiskum orðaskifti og tiltøkum (land-kommunu viðurskiftinum) er tann, at dentur einans verður lagdur á uppgávarnar 1 og 2. Tískil skal eg gera eitt sindur meiri burtur úr menningaruppgávuni.

Økispolitikur ”niðrifrá-og-upp”.

Styrkin í føroyska bygdalívnum og í norðulendsku vælferðarskipanunum yvirhøvir hevur verið og er, at tann ”sosiali kapitalurin” hevur fingið loyvi at havt ávirkan og ment seg lokalt, m.a. tí at norðurlendsku kommunurnar hava havt menningaruppgávuna sum ta týðningarmestu.

Grundarlagið fyri nútímansgeringina av føroyska samfelagnum var eitt nú lögð, tá ið sjúkrastovur/hús, elveitingar og havnagerðir spruttu fram sum reint lokal initiativ, oftast í samanspæli millum kommunur, vinnulív og lokalsamfelag.

Í Føroyum sæst hetta í dag aftur í tí ógvuliga fjølbroytta virksemin, sum fer fram innan als kyns felagslív: ítróttarfeløg, listafeløg, bygdafeløg, fornminnafeløg, sjónleikarafeløg, sang-/tónleikarafeløg, dansifeløg, húsmøðrafeløg, kvinnufeløg, pensjonistafeløg o.o. Hetta sæst eisini aftur í teirri longu tradisjón, sum er fyri vinnuligari íverkseting, ella í tradisjónini fyri

stuðulsfunksjónum, sum eitt nú býtisbúskapi (fisk fyri seyð v.m.), byggihjálp o.s.fr.

At talan ikki er um fornleivdir, men um grundleggjandi mekanismur í allari samfelagsmenning, vísti kreppan í 90unum okkum greitt. Gongdin í Vági er eitt dømi millum fleiri um, hvat lokalt samstarv og álit hevur at týða. Tá hvørki landið ella nakar einstakur vinnulívsmáður kom og lat flakavirkið upp aftur, var tað júst *samanspælið* millum eitt nú kommunu, ígongdsetarar, sparikassa, vinnufelag og felagsskap (nýggjárshald, VB, Stóra pakkhus v.m.), ið skapti ta fjølbroytni og tann smidleika sum skuldi til fyri at koma burtur úr naggatódnini.

Avgerandi spurningur er, hvussu ein økismenningarpolitikkur kann vera við til at stimbra menningina av ”sosiala kapitalinum”, soleiðis at hann kann stuðla undir og virka til at fremja ta nýhugsan, sum samfelagsligu broytingarnar krevja. Her eru vit eftirbátar. Eitt gott dømi er málið um íløgugrunnin, sum Kvívíkar og Vestmanna kommunur hava arbeitt fyri. Royndirnar úr Noregi vísa greitt, at tílíkir grunnar eru av alstórum týðningi fyri lokala menning. Hjá okkum velja vit ikki at skifta orð um, hvørt tað er skilagott ella ikki við lokalum íløgugrunnum, nei kjakið druknar í teknikki og lögfrøði.

Tørvur er greitt á einum breiðum og prinsipiellum orðaskifti um framtíðar leiklut kommunanna. Skulu kommunurnar einans vera fyrisitarar av landspolitiskum avgerðum? Ella skulu tær eisini vera politiskar eindir í sær sjálvum? Hvørjar skulu treytirnar vera og hvat skal innihaldið vera í menningaruppgávuni, sum kommunurnar mugu átaka sær?

Ávegis einum skipaðum økismenningarpolitikki.

Ein skipaður økismenningarpolitikkur skal hava sum endamál: 1) at skapa haldgóðar fyritleytir fyri vinnuligum átøkum í øllum økjum av landinum, 2) at tryggja javnbjóðis felags ágóðar (tvs. skúlar, sosialar veitingar v.m.) í øllum økjum í landinum, og 3) at stimbra nýskapán av mentan og sosialum umhvørvi í øllum økjum av landinum.

Javnbjóðis treytir fyri vinnuligum átøkum kring alt landið kunnu bara skapast við skipanum, sum taka atlit til tær ógvuliga *ymisku* fyritleytir, sum eru at reka vinnu í Føroyum. Mest neyðugt er at skapa aðrar fíggingarmøguleikar enn

teir, sum bankarnir og Framtaksgrunnurin kunnu bjóða. Hetta hevur leingi verið verið frammi í orðaskiftinum, men tíverri er onki ítøkilig hentað enn. Ein móguleiki er útjaðaragrunnurin, sum talan hevur verið um. Ein annar er júst móguleikin fyri at skipa lokalar íløgugrunnar og menningarfeløg.

Prinsippið um javnbjóðis felags ágóðar verður alt meiri lagt yvir á kommunurnar at umsita. Útleggingin av barnagarðsøkinum vísir, at hetta kann vera eitt gott hugskot. Her má man tó gera sær greitt, at kommunurnar hava avmarkaða orku, m.a. tí tær eru ógvuliga ymiskar til støddar. Størri kommunalar eindir kunnu partvís loysa hendan trupulleika, men tað hevur eisini vansar við sær. Millumvegurin er at at finna nýggjar og smidligar fyrisitingarligar loysnir, eitt nú við at læra av teimum royndum, sum longu nú eru við interkommunalum samstarvi, við samanleggingum og við samspælinum land-kommunur.

Triðja endamálið, at stimbra undir *endurskapan av mentan og sosialum umhvørvi*, er tann sum mest av øllum stuðlar undir ”sosiala kapitalin”, men er minst virðismett, bæði landspolitiskt og av kommununum sjálvum. Her er nógv at tríva í, men trý dømi skulu nevast: 1) Stuðlast má undir at menna lokala umsitingarliga førleikan, eitt nú gjøgnum skeið og útbúgvingar, soleiðis at kommunurnar – og aðrir lokalir stovnar/áhugabólkar - eru til reiðar at taka móti eitt nú tí útlegging av uppgávum, sum tað verður lagt upp til landspolitiskt. 2) Øktur dent eigur at leggjast á mentunnað, herundir útlegging av ábyrgd og avgerðarrætti. M.a. vísir nýggj gransking, at lokal ábyrgd av savnsøkinum (fornminni, søga, bygningar) hevur alstóran týðning, bæði fyri sosiala trivnaðin, lokala skúlaøkið og fyri menningina av lokalum vinnulívi. 3) Nýggj samverustøð og vinnumóguleikar mugu stimbrast, serliga við at taka størri atlit til teir samfelagsbólkar, sum eru minst støðfastir, t.v.s. ungdómur og kvinnur. Til hetta krevst eitt nú ein miðvísur ungdómspolitikkur (bæði lands- og lokalpolitiskt), herundir ítøkiligar verkætlanir um eitt nú trivnað, íverkseting, alternativa íbúðarbygging v.m.

Frá bygdamenning til eginmenning

Saman um tikið snúgva uppskotini í hesi grein seg um at styrkja ta økisrættaðu samfelagsmenningina og planleggingina. Og lat vera sagt

beinanvegin, at Havnin sjálvandi er eitt øki í hesum landinum, tó við øðrum fortreytum enn onnur, við fleiri fyrimunum, men eisini við serligum trupulleikum.

At styrkja økisirættaðu planleggingina snýr seg ikki um at vit skulu hava eitt alstórt embætisverk, men um at útnytta verandi møguleikar í samfelagnum betri. Almenna umsitingin miðar eftir at skapa tekniskar, formaliseraðar og generellar loysnir uppá samfelagsligu menningina. Sjálvsagt er neyðugt við tílíkum skipanum, ikki minst við 1980unum í huga. Men tílíkar skipanir hava vanliga tann trupulleika, at tær eru ”uppifrá-niður” stýrandi og homogentar, t.v.s. skera viðurskifti, sum kunnu vera ymisk frá einum staði til annað, yvir ein kamb. Ov sterk homogenisering av samfelagslívinum drepur initiativ, smidleika og alternativar loysnir, og tí er ein javnvág neyðug. Tann javnvágin kann náast við, at lógarsmíð, politikkur og umsiting í landi og kommunum í størri mun taka støði í og læra av ”føroyska veruleikanum” (styrkjum eins og veikleikum), stuðla undir ”niðri-frá-upp” tiltøkum og í størri mun taka áhugabólkar og feløg við sum ein aktivan samstarvspartnara í menning av umsiting og politikki.

Meðan bygdamenningarpolitikkurin var ein reinur ”uppifrá-niður” politikkur, og økismenning kann tykjast at gerast tað sama, stuðlar ein tílík strategi undir tað, sum vit kanska kundu kalla eina *eginmenning*. Tað er hetta, sum aktuella orðaskiftið um økismenning átti at snúð seg um ...